

ÜVEGPLAFONOK. PÁRTOK LENT ÉS FENT¹

Várnagy Réka

(politológus, Budapesti Corvinus Egyetem Politikatudományi Intézete)

Ilonszki Gabriella

(politológus, egyetemi tanár)

ÖSSZEFOGLALÓ

Az írás az országos és a helyi politika szintjén diagnosztizálja a nők alacsony szintű jelenlétét Magyarországon, ami mind kelet-közép-európai összehasonlításban, mind a rendszerváltás óta eltelt időszak során tapasztalt változatlanlanság okán magyarázatra szorul. A szerzők a gender-szakirodalom aktuális kérdésfeltevését alkalmazva a kialakult helyzetben kritikus szereplőként a pártokat jelölik meg. Mind a pártok jelöltállítási stratégiái, mind a nők magasabb szintű politikai szerepvállalására vonatkozó javaslatok elutasítása legalábbis részben magyarázzák a nők alacsony szintű részvételét. Az üvegplafon, vagyis a nők jelentősebb politikai részvétele és előrelépése előtt álló „felső korlát” megmutatkozik mind az országos, mind pedig a helyi politikában, és az egyes szinteken belül a gender-hierarchia érvényesülésében.

Kulcsszavak: női esélyegyenlőség ■ kritikus szereplő ■ pártok ■ jelöltállítás ■ parlamenti képviselő ■ helyi politika

BEVEZETÉS: KÉRDÉSEK, KONTRASZTOK²

Az elmúlt években a nők társadalmi szerepvállalása egyre gyakrabban kerül terítékre a közéletben és a politikában egyaránt. A fokozott figyelem a nemzetközi tendenciákkal (így legutóbb például az Európai Bizottságban felmerült nagyvállalati női kvóta körüli vita) és a belpolitikai eseményekkel (a női választási kvótára vonatkozó törvényjavaslatok körüli viták) egyaránt magyarázható. Ennek ellenére a magyar politikában a női szerepvállalás, különösen a női képviselő változatlanlanságát diagnosztizálhatjuk, hiszen a nők parlamenti jelenléte stabilan 10% alatt maradt az elmúlt választási ciklusokban. Ez a látzólagos változatlanlanság azonban lemaradást takar: nemzetközi szinten a korábban is szerénynek mondható pozícionkról tovább csúsztunk lefelé, és a 2010-es választásokat követően Magyarország a 114. helyen állt a női képviselő szempontjából összeállított világranglistán (IPU, 2010). Az ország poszt-kommunista öröksége és a rendszerváltás folyamata (Funk–Mueller, 1993)

egyaránt negatívan befolyásolják a nők politikai szerepvállalását, a lemaradás azonban még a térségben is vitathatatlan, hiszen a többi posztkommunista országban előrelépés tapasztalható. Magyarország a női képviselők 9%-os arányával jelenleg az utolsó helyet foglalja el az Európai Unió keleti tagállamaiban körében (lásd 1. táblázat).

1. táblázat. Női képviselők aránya az Európai Unió új, kelet-közép-európai tagállamaiban

Ország	Első demokratikus választások éve	Női képviselők aránya*	Legutóbbi demokratikus választások éve	Női képviselők aránya*
Szlovénia	1990	13,3	2011	32
Lengyelország	1991	9,1	2011	23,9
Csehország	1990	10	2010	22
Lettország	1990	15	2011	21
Bulgária	1990	8,2	2009	20,8
Észtország	1990	5,7	2011	19,8
Litvánia	1990	9,9	2008	19,1
Szlovákia	1990	12	2012	17,3
Románia	1990	3,7	2008	11,4
Magyarország	1990	7,3	2010	9,1

*Kétkamarás törvényhozások esetén az alsóházra vonatkoztatva

Forrás: IPU (www.ipu.org/wmn-f/classif.htm, 2012. július)

Egy korábbi cikk már elemezte azokat a korlátokat – elsősorban a pártok vezényelte jelölt-állítást és a választási rendszer egyes feltételeit nevesítve –, amelyek részleges magyarázattal szolgálhatnak a nők politikai pozíciójára Magyarországon (Ilonszki–Várnagy, 2007). Akkor, a 2006-os választást követően elsősorban a befagyó pártok és a bebetonozódó elit viselkedése adták a hátterét a szerény mértékű női jelenlétnek az országos politikában. A megállapítások általános érvényűnek bizonyultak az egész magyar politikai rendszerre, hiszen a pártok közötti ideológiai vagy szervezeti különbségek nem jelentek meg magyarázó tényezőként a női képviseletben, azaz a férfiak által dominált, zárt politikai elit sehol sem nyitott a nők irányába.

Úgy tűnik tehát, hogy teljes az egyetértés abban a tekintetben, hogy a politikai elitnek-elitből nem hiányoznak a nők. Miért kell mégis a női politikai szerepvállalás kérdésével foglalkoznunk? Érdemes elméleti keretként a képviselet fogalmából kiindulnunk. A gender-szakirodalom meghatározó álláspontja, hogy szükség van a nők számszerű jelenlétére a megfelelő női képviselethez. Ez a megállapítás kapcsolódik a politikatudomány egyik vitájához, amely, ha nem is a genderszempontra állítva fókuszba Hanna Pitkin óta folyik

(Pitkin, 1972: 9.), és akörül forog, hogy az ún. deskriptív képviselet, vagyis a számszerű arányos jelenlét mennyiben feltétele a szubsztantív képviseletnek vagyis annak, hogy tartalmilag is megjelenjen valamilyen szempont és érdek a törvényalkotásban és a döntéshozatal egyéb szinterein. A gender-szakirodalom szerint a kettő a szorosán összefügg (Phillips, 1995; Campbell et als, 2009): miközben férfiak is harcolhatnak (és harcolnak is!) a női érdekekért, a nők eltérő szempontjai, következtetései és megoldási javaslatai nélkül, vagyis jelenlétük nélkül nem várható tartalmi változás a képviseletben, a döntéshozatalban. Ez a megközelítés azt is feltételezi, hogy a jelenlét számszerűsíthető növekedése egyben a női szempontok határozottabb érvényesülését is jelenti. E tekintetben azonban a kutatási eredmények eltérőek: országonkénti, pártonkénti, kormányonkénti különbségek mentén (Celis, 2006; Koning, 2009) és felhívják a figyelmet, hogy nem automatikus a számszerű növekedéssel együtt a tartalmi képviselet bővülése. A tartalmi változáshoz legalábbis el kell érni egy bizonyos arányú jelenlétet, amit Dahlerup (1988) kb. 30 százalékban állapít meg. Ilyen esetben már kikerülhetnek a nők a tokenszerepből, szövetségeket köthetnek és önálló genderpolitikák érdekében is megnyilvánulhatnak. Jelen írás nem tekinti feladatának, hogy a kisszámú női szereplő tevékenységét vizsgálja hazánkban. Találhatnánk ugyan a nők esetében a férfiakétól eltérő preferált döntési szintereket és megnyilvánulási módokat (B. Kelemen, 2010), ezek azonban kisszámú női szereplő esetében érdemben nem változtathatják meg a képviseleti tartalmakat. Természetesen nem elhanyagolhatóak az egyéb hatások sem, pl. hogy miként hat a női társadalomra egy női politikus viselkedése és megnyilvánulásai: szerepmódellesz-e, vagy a politikától való távolmaradást igazoló „elrettentő példa”?

Mindenesetre, éppen a „hatásvizsgálatok” korlátozott lehetősége és olykorri ellentmondásai adtak teret újabb megközelítéseknek a nők alulreprezentáltságának elemzésében. Az új kérdés inkább az, hogy ki, miért, hol és hogyan (Karen–Child–Kantola–Krook, 2008) cselekszik a női érdek mentén, vagy ahogy Childs and Krook (2009) fogalmazza meg: vizsgálni kell mindazokat a szereplőket, a mozgalmaktól a bürokrácián át a legfelső szintű politikai vezetőig, akik/ amelyek résztvesznek a politikai és döntési folyamatokban. A kritikus tömegre alapozó feltevéseket tehát kiegészíti a kritikus szereplők tevékenységének feltárása. Írásunk is ezen a nyomvonalon halad majd, és kritikus, a nők alulreprezentáltságát kegingább magyarázó szereplőnek a pártokat tekinti.

A tudományos viták mentén gyakorlati változások is zajlanak, például térségünkben radikális kvóta melletti mozgalmak indultak, és vezettek eredményre. Bár közismert tény és tudományos megállapítás, hogy a kvóta önmagában nem elegendő – sőt nem is minden esetben szükséges – feltétele a képviseleti egyenlőtlenségek felszámolásának (Matteo Diaz, 2005: 80.), hatása egyértelmű. Például az 1. táblázat első és második helyezése iránymutató ebből a szempontból, hiszen ma tövényi kvóta szabályozza a nők arányát a politiká-

ban Szlovéniában és Lengyelországban, (Fink Hafner, 2011; Śledzińska-Simon-Bodnar, 2011), amit mozgalmak, civil szervezetek és a politikai elit egy részének politikai szándékai is támogattak (Antic Gaber–Lokar, 2006; Dubrow, 2010; Korolcuk–Saxonberg, 2011). Magyarországon ezzel szemben kudarcba fulladt két törvényjavaslat és egy népszavazási kezdeményezés a női kvótára vonatkozóan. 2007-ben két SZDSZ-es képviselő törvényjavaslatai egyrészt a listaállításban kívánták megvalósítani a cipzárelvet (eszerint a nők és férfiak váltakozva szerepelnének a pártlistákon) másrészt a miniszterek esetében 1/3-os női arányt javasoltak érvényesíteni. Az előkészítetlenül kezdeményezett és a külső és belső pártharcok minden jegyét magán viselő kvótatörvény-javaslatok (Magyar, 2010) nem kapták meg a parlament támogatását. Előbbire a képviselők harmada, utóbbira a képviselők ötöde szavazott igennel (Papp, 2008). A baloldal sem állt ki teljes szívvel a női esélyegyenlőség ügye mellett (az MSZP szavazati aránya 52%, illetve 30% volt a két kérdésben), és ennél jóval alacsonyabb volt a támogatók aránya a konzervatív pártok esetében.

A pártok tétlenségét a társadalmi elvárások hiánya is okozhatja vagy legalábbis engedheti, hiszen a magyar társadalom általában inaktív, így a „férfi-kvóta” alapján működő pártok nagyobb kockázat nélkül képviselhetik a patriarchális véleményeket és cselekedhetnek azok alapján. A pártok sok esetben elutasításként kommunikálják a társadalmi inaktívást, pedig ez inkább a civil szféra gyengeségét jelzi. Ez történt 2010 őszén is, amikor a *Népszavazás a nőkért* kezdeményezés végül csak 65 ezer szavazatot tudott összegyűjteni a kvótára vonatkozó népszavazás mellett a szükséges 100 ezer helyett. Ezzel szemben 2010 májusában az akkori SZMM (Szociális és Munkaügyi Minisztérium) felkérésére a TÁRKI végzett egy felmérést a magyarországi felnőtt lakosságnak a nők esélyegyenlőségére vonatkozó véleményéről. A kutatás 1000 fő személyes megkérdezésével zajlott, reprezentatív, ezért a mintából nyert adatok – statisztikai hibát is figyelembe véve – általánosíthatók a teljes populációra. A 2. táblázat mutatja az eredményeket:

2. táblázat. Ön egyetértene-e azzal, hogy a nők politikai, gazdasági és tudományos részvételét politikai eszközökkel segítsék elő (pld. kvótával, amely előírná, hogy milyen legyen a nemek közötti arány)?

A válaszoló neme	igen	nem	nem tudja	összesen
férfi	246 (50,7%)	188 (38,8%)	51 (10,5%)	485 (100%)
nő	293 (55,7%)	173 (32,9%)	60 (11,4%)	526 (100%)
összesen	539 (53,3%)	361 (35,7%)	111 (11,0)	1011 (100%)

TÁRKI, SZMM felvétel, 2010. május

A válaszok eredménye azért is figyelemre méltó, mert jelzi, hogy a társadalom többsége más állásponton van, mint a politikai hatalomban lévők többsége,

ahogy a feljebb idézett parlamenti szavazási eredmények is bizonyítják. Érdeemes tehát feltennünk a kérdést, hogy kik hazánkban a fő aktorok és mi a szerepük a női képviselet elősegítésében? Korábbi írásunk nyomvonalán haladva továbbra is az a fő feltételezésünk, hogy a pártok és a pártpolitikai kontextus jelentik a fő korlátot.

Az eltelt fél évtized alatt mi változott? Mivel egészíthető ki a politikatudomány eszköztárát felhasználva akkori írásunk? A téma ismételt elemzését több szempont is indokolja. Mivel a pártok és a pártrendszer korai konszolidációja az egyik szempont volt a női képviselet alacsony szintjének stabilizálódásában, a 2010-es kritikusnak tartott választások tükrében ez a szempont újragondolásra szorul, a képviseleti kérdés a pártok és pártrendszer fejlődési dinamikájának tükrében is vizsgálendő. A korai konszolidáció negatív hatásának feltételezését az indokolta, hogy a rendszerbe új érdekek, új szempontok mentén új szereplők nem (vagy alig) tudtak bekerülni, így a női vagy általában a kisebbségi szempont megjelenítése sem sikerülhetett. Az új szereplők viszont katalizátorként működhetnek, és Caul megközelítésében „politikai vállalkozóként” („policy entrepreneurs”) új értékeket és új stratégiai irányvonalakat jelölhetnek ki a rendszerben, hiszen számukra a fő cél új választói csoportok megnyerése, míg régi támogatók elvesztésével nem kell számolniuk (2001: 1218.). A női képviselet erősítése kapcsán a szerző különösen az új baloldali pártok megjelenésétől vár változást (2001: 1217.), hiszen a baloldali értékek hagyományosan támogatóbbnak bizonyultak a női mozgalmak és női képviselet iránt (Jenson, 1982; Caul, 1999). Mivel a pártok esetén a baloldali ideológia nem mindig járt együtt a női képviselet erősítésével (Matland–Studlar, 1996, Murray, 2008), Caul az újdonság és a baloldaliság együttes jelenlétének fontosságát hangsúlyozza.

A választási rendszer átalakítása szükségessé teszi az intézményi elemek hatásának újvizsgálatát is. A választási rendszer vitája során, beleértve a parlamenti mandátumok számának csökkenését, gyakorlatilag nem került szóba, hogy az perspektívikusan befolyásolja-e a nők jelenlétét, igaz az LMP javasolta a női kvóta alkalmazását a listákon, ahogy egyébként a párt már a 2010-es választáson is megtette. A többi párt egyértelműen kiáll a „férfikvóta” mellett, és érdemben nem reflektál a női képviselet problémájára. Nem kell jövőbelátó jónak lenni ahhoz, hogy már most láthassuk: az egyéb feltételek változatlansága esetén a hatás a további számszerű és aránybeli csökkenés lesz. Erre megbízható elemzések mutatnak rá a szakirodalomban, hiszen a) mind a helyek számának csökkenése, és így a kényszerű fluktuáció (Dahlerup, 1988:279) mind b) a többségi elemek gyarapodása negatív következményekkel jár ebből a szempontból. Az adott politikai körülmények között a választási rendszer pozitív átalakításában reménykedők sem figyeltek fel a női képviseleti esélyegyenlőségre a kvótán túlmutató lehetőségeire (Millard–Popescu–Tóka, 2011).

A választáskutatási szakirodalom egyértelműen kimutatta, hogy a kisebbségi helyzetben levő jelölt számára a listás választás kedvezőbb, mint az egymandátumos körzet, azonban ez a hatás jellemzően nem a választók, hanem a jelöltlistát állító szervezetek, azaz a pártok részéről jelentkezik (Matland, 1988; Norris, 1996; Matland–Montgomery, 2003), akik a körzeti magnitúdó növekedésével szívesebben indítanak női jelölteket is a férfiak mellett. Ezzel szemben az egymandátumos körzetekben Murray az inkumbensek előnyét regisztrálja, ami legtöbb esetben a férfiak újraválasztási esélyeit növeli (Murray, 2008). A szerző a francia országgyűlési választások és a 2000-ben bevezetett kötelező kvóta („parity law”) vizsgálata kapcsán mutat rá a pártok felelősségére, akik az új szabályozás eredményeként gyarapodó női jelöléseket sem tudták illetve akarták megnövekedett parlamenti női jelenlétté konvertálni (Murray, 2008). A folytonosság problematikáját egy korábbi tanulmány már „mellékesen” diagnosztizálta (Ilonszki-Kurtán, 2012): a női képviselők körében az újak aránya folyamatosan emelkedik 1998 óta (jelenleg 60%), míg a férfi képviselők a pártviszonyok átalakulása ellenére is stabilabban ülnek a parlamenti padsorokban (jelenleg 43.9% körökben az új képviselők aránya). A fő okok között az új pártok megjelenése mellett a Fidesz–KDNP női jelöltbázisának instabilitása, valamint a szocialisták esetében az a körülmény áll, hogy a párt hierarchiában folyó belső harcok, a nyilvánvaló szűkülés körülményei között egyértelműen a nők (a korábban befolyásos nők) vereségével végződtek.

Mindezek alapján úgy gondoljuk, érdemes folytatni a kritikus szereplő – jelen esetben a pártok – szerepének feltárását a példátlanul alacsony női politikai részvételben. Tanulmányunk első része így a pártok kiválasztási mechanizmusával és a vegyes választási rendszer összefüggéseivel foglalkozik. A pártok szerepének átfogóbb megértéséhez azonban ki kell tágítanunk az elemzési kört és a jelöltállítást szélesebb kontextusban kell értelmeznünk: milyen rekrutációs bázissal dolgoznak a pártok? Milyen politikai tőkét ismernek el és ezek közül mi jelenik meg akadályként a női képviseletben? Várnagy (2008) nyomán a helyi rekrutációs bázis vizsgálatával folytatjuk elemzésünket, ami új dimenzióval gazdagíthatja a női esélyegyenlőség vizsgálatát, hiszen ha a helyi és az országos politika viszonyát Schlesinger (1966) alapján egyfajta hierarchiában értelmezzük, akkor területi szinteken egyre feljebb haladva a politikai tér szűkülését feltételezhetjük. Azaz a politikai részvételi lehetőségek nem az országos szinten, hanem jóval előbb bezárulhatnak a női jelöltek előtt. Feltételezésünk szerint a helyi politikai tér átpolitizáltsága, azaz a pártok mint domináns politikai szereplők helyi szerepe szoros összefüggésben áll az üvegplafon-jelenséggel. Lehet, hogy nemcsak az országos, de a helyi politika is bezárul a nők előtt. Két üvegplafon is lenne a magyar politikában? Az eredmények tükrében az üvegplafon-jelenség értelmezésére a tanulmány harmadik részében teszünk kísérletet.

A NŐK A PARLAMENTI POLITIKÁBAN

Magyarországon a nők parlamenti szerepvállalásának nincsenek hosszú távra visszavezethető demokratikus hagyományai, hiszen a kommunista időszakra jellemző női képviselet mesterséges megteremtése nem ösztönözte, sőt kikényszerített jellege inkább visszafogta a nők megjelenését a politika világában. A rendszerváltás utáni első időszakban így nem meglepő jelenség a női képviselők alacsony szintű jelenléte a parlamentben, ami azonban az elkövetkező évtizedekben is 9-11% körül stabilizálódott. Ezt mutatja a 3. táblázat.

3. táblázat. A női képviselők száma és aránya páronként 1990–2010 között

Párt	1990		1994		1998		2002		2006		2010	
	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%
MDF	8	4,8	6	15,8	1	5,9	1	4,2	1	9,8	–	–
SZDSZ	8	8,5	11	15,7	3	12,5	2	10,0	2	10,0	–	–
MSZP	5	15,1	22	10,5	14	10,4	23	12,9	25	13,1	5	8,5
FIDESZ	2	9,1	1	5,0	10	6,7	9	5,5	11	7,8	20	8,8
KDNP	1	4,7	1	4,5	–	–	–	–	2	8,7	2	5,4
FKGP	3	6,8	2	7,7	3	6,2	–	–	–	–	–	–
MIÉP	–	–	–	–	1	7,1	–	–	–	–	–	–
Jobbik	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	3	6,4
LMP	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	5	31,2
Összes	28	7,3	43	11,1	32	8,3	35	9,1	41	10,6	35	9,1

Forrás: Ilonszki–Kelemen–Széles, 2003: 14., és saját számítások

A 2002-es választások során az MDF, míg a 2006-os és 2010-es választások alkalmával a KDNP kötött választási koalíciót a Fidesszel, de a parlamentben mind a két párt önálló frakciót alakított, így a táblázatban is külön szerepeltetjük a rájuk vonatkozó adatokat.

A nők politikai profiljának meghatározásának kritikus eleme a bal–jobb megosztottság. A 3. táblázat adatai mutatják, hogy ugyan a politikai tér baloldali pártjainál, a szocialistáknál és a liberálisoknál magasabb a női képviselők aránya, mint a konzervatív pártoknál, a különbség nem szignifikáns, annak ellenére, hogy a Szocialista Párt alapszabálya szerint 2002 óta női kvóta támogatja a nők jelölését a választásokon. A kvóta azonban inkább szimbolikusnak mondható, hiszen az előírt 20%-os arány a női és a fiatal képviselőkre együttesen vonatkozik, csak a választási rendszer listás ágát érinti, és sorrendi szabályt ott sem ír elő. Ráadásul látható, hogy a pártok politikai lehetőségeinek szűkülése esetén a női deszelekció meghatározó tényezővé válik, így 2010-ben az MSZP és a Fidesz padsoraiban szinte azonos arányban találunk nőket (az arányok alapján egyedül az MDF jelentene kivételt, hiszen a párt utolsó parlamenti ciklusában produkálta a legmagasabb női jelenléte, ám az alacsony

esetszám miatt ez a megállapítás félrevezető lenne). A mindenkori parlamenti pártok közül a legmagasabb női jelenlét a 2010-ben új pártként megjelenő LMP-nél figyelhető meg, köszönhetően a párt szigorú jelöltállítási kvótájának, ami igazolja Caul (2001) várakozásait, hiszen a párt új szereplőként ideológiájában baloldali elemeket is megjelentet. A magas arányszám a frakció méretéből adódóan kis esetszámot takar, de ennek ellenére világosan jelzi a párt elkötelezettségét a női esélyegyenlőség iránt.

Milyen politikai erőforrásokkal bírnak a parlamentbe bekerült képviselők? A 4. táblázat adatai valójában egy fontos törést jeleznek a női képviselők politikai tőkéje és politikai lehetőségei között: a táblázat tanulsága szerint a női képviselők ugyanis erős politikai tőkével bírnak. A női képviselőcsoport jelentős hányada bír meghatározó, a pártpolitikában és/vagy helyi szinten szerzett politikai tapasztalattal megválasztása előtt, a parlamentbe való bekerülésük után parlamenti és kormányzati tapasztalatot is szereznek, sőt sok mutató tekintetében professzionálisabb csoportnak mondhatók a férfiakénál. A tény, hogy a nők mindezek ellenére sem képesek megkapaszkodni az országos politikában, újra a pártok diszkriminatív jelöltállítási politikájára utal, amelyben a szakmai tapasztalat nem számít egyenértékűnek a nők és férfiak körében.

4. táblázat. Országgyűlési képviselők politikai profilja

Ciklus	Női képviselők		Első megválasztása (%*)		Parlamenti tapasztalat (%*)		Kormányzati tapasztalat (%*)		Helyi politikai tapasztalat (%*)		Vezető párttiszttség (%*)	
	száma	aránya	N	F	N	F	N	F	N	F	N	F
1994	44	11,40%	61,4	62,6	2,3	2	4,5	4,5	25	25,7	22,7	17,9
1998	33	8,55%	45,5	48,9	3	2,7	9,1	8,8	48,5	45,6	33,3	22,5
2002	40	10,36%	42,5	33,1	7,5	3,2	15	14,2	55	57	52,5	32,8
2006	43	11,14%	46,5	27,7	11,6	5,5	14	19,8	55,8	56,6	41,9	25,8
2010	35	9,07%	60	43,9	15,4	5	23,1	17,3	57,1	63,5	40	34,7

* A saját, női/férfi képviselőcsoportjukhoz viszonyított arány

Forrás: BCE, Elitkutató Központ, Képviselői Adatbázis

Ahogy arra már a bevezetőben utaltunk, a női képviselői csoport kevésbé tekinthető konszolidáltnak, mint a férfi képviselők csoportja, ahol 2002 óta folyamatosan kisebb az új képviselők aránya, mint a nőknél. A női deszelekció jelentős mértéke a politikai karrierút bizonytalanságát mutatja (B. Kelemen, 2008). Ilonszki (2009: 216–217.) a női karrierút bizonytalanságát és nehézségeit összekapcsolja a vezető párttisztégek betöltésének magas arányával, rámutatva, hogy a modern képviselői demokráciákban a szelekciós mechaniz-

musok meghatározó motorja a párt, de a párttámogatás megnyeréséhez a női politikusoknak magasabb pozíciókra van szükségük, mint férfi társaiknak.

Ahhoz azonban, hogy valaki egyáltalán jelölt legyen, a kiválasztásban is előkelő helyet kell megszereznie magának. Mivel a magyarországi választási rendszer döntően a pártok tekintetében ad választási lehetőséget a választónak, egyértelmű, hogy a kiválasztás, amely a pártok kezében van, dönti el egy-egy jelölt sorsát, elsősorban atekintetben, hogy hol helyezi el az illetőt a listán. A képviseleti demokráciában a választási szabályok jelentik a legfontosabb szelekciós mechanizmust. Norris (1997) a választás mellett a kínálat meghatározásának fontosságára is felhívja a figyelmet, hiszen a jelöltté válás jelenti a belépőt a választási rendszerben való részvételre. A női szereplők lemaradása Magyarországon ezen a téren is tetten érhető, hiszen folyamatosan növekvő arányuk mellett is 2010-ben csak 19%-ban voltak jelen a női jelöltek az országgyűlési választásokon (lásd 5. táblázat). Ráadásul a megválasztott nők csoportja a női jelölések arányának növekedési ütemét sem tudja követni, ami jelzi, hogy nők jelölésére a bizonytalanabb választási körzetekben, illetve a listák nem nyerő pozícióin kerül sor. Magyarán a női „vállalkozók” nem kapnak megfelelő esélyt a pártoktól, hogy nyerjenek.

5. táblázat. Jelöltek nemek szerinti megoszlása 1990–2010

Ciklus	Férfi jelöltek		Női jelöltek	
	száma	aránya	száma	aránya
1990	3191	91	316	9
1994	4084	88,5	529	11,5
1998	3657	85,8	605	14,2
2002	2840	82,2	614	17,8
2006	2284	83,3	456	16,7
2010	2020	80,8	495	19,2

Forrás: Farkas és Vajda (1991) és saját számítások

A jelöltek kiválasztásában a pártok kapuóreinek döntő szerep jut (Caul, 1999), így a pártok szelekciós mechanizmusai Magyarországon is vizsgálatra érdemesek. A pártok jelöltállítási folyamatának meghatározó eleme a formális szabályok vizsgálata, például az, hogy egy adott pártban alkalmaznak-e női kvótát a kiválasztás során. Láttuk, hogy ez a magyarországi esetben érdemben csak egyetlen – és új – pártnál jelenik meg. Az eddigi vizsgálatok alapján ezen kívül kiemelhetünk két olyan erőforrást, ami támogatni látszik a jelöltté válást. A jelöltségre pozitív hatással van az inkumbencia, azaz a jelöltség folytonossága, ami az összes képviselő tekintetében meghatározó (Ilonszki, 2009). A jelöltség másik meghatározó tényezője a politikai tapasztalat, ami részben a

pártban felhalmozott tőkét, részben pedig az előzetes, főként helyi szinten szerzett politikai tapasztalatot jelenti.

A vegyes magyar választási rendszer – amelyben 176 mandátum egyéni körzetekben kerül kiosztásra, kétfordulós rendszerben és 210 mandátum nyerhető el területi és országos pártlistákról – jó összehasonlítási lehetőséget teremt az egyéni és a listás ág megítéléséhez. A 6. táblázat adatai alapján láthatjuk, hogy az első demokratikus választások igazolják a hipotézist, miszerint a listás választások kedvezőbbek a női jelöltek számára. Ekkor a legtöbb női képviselő az országos, kompenzációs listáról került be a parlamentbe, amit az elnyerhető mandátumok magas száma is magyaráz. A listás választás lehetősége azonban önmagában nem garancia a női képviselet biztosítására, hiszen az ezt követő választásokon az egyéni kerületek hátrányos helyzete eltűnik és az itt nyertes nők létszáma felzárkózik a listás ághoz, míg 2010-ben újra megfigyelhető lesz a listák kedvező hatása. Ennek hátterében az állt, hogy a szocialisták sikeres időszakában meghatározó női politikusaik egyéni körzetben is eredményesek tudtak lenni, míg a többi pártnál a női szereplők „esetlegesekek” maradtak. Ez árnyalja a korábban a fluktuációról tett megállapításunkat is.

A listás ágon elmozdulás figyelhető meg az országos lista irányából a területi listák felé, ami az országos ágon elnyerhető mandátumok csökkenésével hozható összefüggésbe. Az egyéni kerületeket egyértelműen a nagy pártok dominálják, így a kisebbeknek inkább a listás ágon, ezen belül is a kompenzációs ágon van lehetőségük a mandátumok megnyerésére és párton belüli elosztására. A 2010-es választási reform következtében tehát az arányos ágon nyerhető mandátumok csökkenésével várhatóan tovább csökken a női képviselők aránya a magyar országgyűlésben.

6. táblázat. A női képviselők mandátumszerzési struktúrája 1990–2010 között

Év	Egyéni körzetben szerzett mandátum			Területi listán szerzett mandátum			Országos listán szerzett mandátum			Összes női mandátum	
	Összes	nők száma	aránya	Összes	nők száma	aránya	Összes	nők száma	aránya	szám	arány
1990	176	6	3,4%	120	8	6,7%	90	14	15,6%	28	7,3%
1994	176	15	8,5%	125	17	13,6%	85	11	12,9%	43	11,1%
1998	176	12	6,8%	128	13	10,2%	82	7	8,5%	32	8,3%
2002	176	13	7,4%	140	16	11,4%	70	6	8,6%	35	9,1%
2006	176	15	8,5%	146	19	13,0%	64	7	10,9%	41	10,6%
2010	176	9	5,1%	146	15	10,3%	64	11	17,2%	35	9,1%

Forrás: Ilonszki–Várnagy, 2007 és saját számítások

Összességében az országos politika vizsgálata során stabilan alacsony szintű női jelenlétet diagnosztizálhatunk. Bár a vegyes választási rendszer hatása kimutatható, az elemzésbe más magyarázó tényezők bevonása is szükséges. A női képviselők politikai profilja felveti a helyi politika vizsgálatát, hiszen a helyi politikai tapasztalat fontos erőforrást jelenthet az országos politikába való belépéshez. Így a következő részben a nők önkormányzati szerepvállalásáról és ezen belül is a polgármesteri pozíciók betöltésének lehetőségéről lesz szó.

A NŐK HELYI POLITIKAI SZEREPVÁLLALÁSA – A POLGÁRMESTERNŐK

Az önkormányzati választások elemzése a polgármester választásokra fókuszál, ugyanis a magyar önkormányzati modellben egyértelműen az egyszemélyi vezetés elve érvényesül, a polgármester domináns szerepet tölt be az önkormányzat vezetésében. Az 1994-es önkormányzati törvény módosításai tovább erősítették a polgármester szerepét a helyi önkormányzat többi szereplőjével szemben, többek között a polgármesterek közvetlen választásának bevezetése révén, ami erős legitimitással ruházta fel a települések vezetőit. A kisebb, 3000 fő alatti településeket kivéve a polgármesterek többsége főállásban tölti be hivatalát, ezért az professzionális politikai funkciónak tekinthető.

Az elmúlt húsz év polgármesteri választásainak áttekintése mutatja, hogy a polgármesterek között 2010-re eléri a 18%-ot a nők aránya, annak ellenére, hogy a közvetlen polgármester-választások a nők számára elvileg hátrányosabb, egymandátumos körzetként értelmezhetőek. Az összesítő adat azonban félrevezető, hiszen a nők más típusú településeken jelennek meg vezetőként mint a férfiak, ami jelzi, hogy a választási rendszer hatása helyi szinten sem egyértelmű. A helyi szinten megjelenő női jelenlétre vonatkozóan Bandi (2007) a társadalmi-kulturális tényezők szerepét hangsúlyozza, kiemelve a közösség nagyságának és a női jelenlétnek az összefüggéseit. Ennek részben ellentmond a francia tapasztalat, ahol a „parité” azaz a női és férfi jelöltek egyenlő szerepeltetését garantáló törvények leggyorsabban helyi szinten éreztették hatásukat, ráadásul nemcsak a törvény által érintett településeken, hanem a szabályozás által direkt módon nem érintett településeken is (Európai Parlament, 2008).

Az 7. táblázat jelzi, hogy az országos tendenciáktól eltérően a női polgármesterek száma folyamatosan nő a rendszerváltás óta. A meghatározó női jelenlét és annak növekedése már önmagában jelzésértékű, hiszen a politikai motiváció megjelenésére utal a női lakosság körében is: bármilyen kis településről is van szó, annak vezetése politikai tevékenységként értelmezhető.

7. táblázat. A női polgármesterek száma és aránya 1990 és 2010 között

Év	Szám	Arány*
1990	323	10%
1994	326	10%
1998	397	13%
2002	462	15%
2006	508	16%
2010	571	18%

* A 2012-ben elérhető összes polgármesteri szék számához (3176) viszonyítva

Forrás: Bandi, 2007 és saját számítások

Ha azonban a helyi szinteken megjelenő polgármesteri pozíciókat el akarjuk helyezni a politikai lehetőségek szerkezetében, akkor azok differenciált kezelésére van szükségünk. A helyben elérhető erőforrások különbözőek egy 300 lakosú községi önkormányzat vagy egy 15000 lakosú városi önkormányzat esetében, hiszen más a költségvetés, a hivatali szerv, a döntési jogkör, az ellátandó feladatok köre, az elérhető szavazópolgárok száma vagy a helyi tevékenység során elérhető láthatóság. A differenciálás első lehetséges módja a polgármesternők jelenlétének vizsgálata a települések nagysága szerint. Az adatok a differenciálás szükségességét támasztják alá, ugyanis a polgármester neme és a lakosság szám szignifikáns korrelációt mutat (Pearson's = -0,07, 0,01 szignifikancia szint mellett). Ezt az összefüggést mutatja a 8. táblázat, aminek adatai két szempontból is érdekesek: elsőként az adatok minden település-nagyság esetén megerősítik a női polgármesterek számának növekedését, bár eltérő mértékben. Míg a kistelepüléseken a női polgármesterek száma megduplázódott 1990–2010 között, addig a nagyobb településeken kisebb növekedés mutatható ki. A második szempont a 2500 fős lakosság számánál megjelenő törés, ami alatt szignifikánsan nagyobb a női polgármesterek jelenléte. Az adatok pontos értelmezéséhez hozzá kell tennünk, hogy 2012-ben Magyarországon 2575 kétezer-ötszáz főnél kisebb település van, azaz a női polgármesterek aránya itt közel 20%, míg a nagyobb településeken ez az arány csak 10%. Ez a határ erős összefüggést mutat a törvény által előírt 3000 fős határral, ami felett már kötelező a főállású polgármester választása. A női polgármesterek tehát megjelennek a politikai erőterben, de főállású politikai állás betöltésénél esélyeik erőteljesen csökkenek férfi társaikéhoz képest.

8. táblázat. Polgármesternők megoszlása településnagyság szerint

Település nagyság	1990		1994		1998		2002		2006		2010	
	szám	arány	szám	arány	szám	arány	szám	arány	szám	arány	szám	arány
0-999	185	10%	193	11%	249	14%	300	17%	324	18%	373	21%
1000-	101	13%	95	12%	100	13%	106	13%	123	15%	135	17%
2500-	31	7%	29	7%	39	9%	45	10%	52	12%	52	12%
10000-	5	3%	7	5%	6	4%	9	6%	9	6%	10	7%
Összesen*	322	10%	324	10%	394	12%	460	15%	508	16%	570	18%

Az arány mindenhol a 2012-es adatokhoz viszonyított

* A táblázatban nem szerepelnek a budapesti kerületek polgármesternői

Forrás: Bandi, 2007 és saját számítások

A lakosság szám mellett a differenciálás másik lehetséges módja a településtípusok szerinti beosztás. A Központi Statisztikai Hivatal által közétett közigazgatási területbeosztás szerint az ország területe fővárosra, megyékre, városokra és községekre tagozódik. Település szintű egységek a község, a város és a főváros, a városok kerületekre tagolhatóak. A városok között 23 megyei jogú város található, így ma Magyarországon 2826 községi önkormányzat, 304 városi önkormányzat, 23 megyei jogú városi önkormányzat, egy fővárosi és 22 fővárosi kerületi önkormányzat működik. Bódi és Fekete kutatása szerint a települések közötti különbségek a közpénzek elosztásában is mérhetők: 1991–2002 között a cél- és címzett támogatások, a területi kiegyenlítést szolgáló fejlesztési célú támogatások (TEKI) és a céljellelű decentralizált támogatások (CÉDE) egy főre jutó eloszlása alapján a települések között a legtöbb pénzt a főváros, majd a megyei jogú városok, a városok és végül a községek kapták. Amint azt a szerzők is megjegyzik, ez az erőssorrend követi a közjogi állapottól eredő státuszsorrendet (2006: 129.). A 8. táblázatban bemutatott településtípusok szerinti megoszlás megerősíti a nők differenciált megjelenését, hiszen a polgármesternők elsőpró többsége a községekben nyeri el pozícióját.

A főállású pozíció mellett a differenciáltság háttérében a pártosodás áll. A helyi választások és a pártosodás összefüggésével kapcsolatban általánosan elfogadott tétel, hogy míg nagyobb városokban, megyeszékhelyeken a pártok dominálják a választásokat, addig a kisebb településeken a független jelöltek vannak többségben (Szoboszlai, 2007). Szegvári (2006) szerint azonban a független helyi képviselők tényleges bázisai csupán a kistalvák és aprófalvak világa, amit megerősít a Medián a 2006-os önkormányzati választások kapcsán készített felmérése,³ amely szerint a függetlenek erős jelenléte egyre inkább a kisebb (párszáz fős lakossággal bíró) falvakra szorítkozik. Bandi kutatásai megerősítik, hogy „A megválasztott polgármesternők jelentős része függetlenként vagy valamely helyi szervezet jelöltjeként indult. Ez a kistelepülések átlátható

társadalmi viszonyainak köszönhető, annak, hogy a lakosok jobban ismerik egymást. A nagyobb településeken kiéleződik a hatalmi harc: a versengés már nagyobb tétekért folyik, és nem annyira a jelöltek, mint inkább a pártok között. A független jelöltek szerepe itt nem jelentős, a jelöltek párttámogatás nélkül nem, vagy csak nehezen érvényesülnek.” (Bandi, 2007: 380.). Ezt a megállapítást a 2010-es választások adatai sem írják felül: a polgármesternők 86,7%-a függetlenként nyert a választásokon. A pártosság tekintetében a kis létszámú pártszínekben induló női csoport egy ismérvben az országostól eltérő mintát mutat: a bal-jobb megosztottság itt sokkal markánsabban van jelen. Ha a két nagy párt adatait nézzük, akkor az összes Fideszes polgármester között a nők aránya 1990-2006 között 3,8–8,4% között mozgott, míg a szocialistáknál ez az arány 4,3–16,2% volt.

9. táblázat. Polgármesternők megoszlása településtípus szerint*

Település típus	1990	1994	1998	2002	2006	2010
	N=323	N=326	N=397	N=460	N=508	N=571
Község	11%	11%	13%	16%	17%	19%
Város	3%	4%	4%	6%	5%	10%
Megyei jogú város	0%	4%	4%	9%	9%	4%
Budapest és budapesti kerület	4%	9%	13%	0%	0%	4%

* A 2012-es adatokhoz viszonyítva.

Forrás: Bandi, 2007 és saját számítások.

Összességében a helyi adatok értelmezésénél Bandi (2007) a társadalmi-kulturális összefüggésekre helyezi a hangsúlyt és a kistelepüléseken megjelenő szorosabb közösségeket, a személyes kötődés fontosságát emeli ki, illetve azokat a személyiségjegyeket (empátia, gondoskodás, társadalmi munka iránti fogékonyság), amik erősíthetik a női szerepvállalást ezekben a kisközösségekben. A párttámogatás hiánya azonban a helyi szinten is jelzi, hogy a női képviselet politikai kérdés: a pártok egyrészt kevésbé nyitottak a női jelöltek támogatására, másrészt pedig a nagyobb településeken megjelenő hatalmi koncentráció és verseny a férfi jelölteknek kedvez.

ÖSSZEGZÉS. A PÁRTOK SZEREPE A NŐI KÉPVISELET ALAKÍTÁSÁBAN

Az eddigi elemzések egyértelműen azt jelzik, hogy a női képviselet meghatározó szereplői a pártok: országos szinten a szelekciós mechanizmusok meghatározóak és a választási rendszer hatása is csak a jelöltállítási stratégia fényében értelmezhető. Helyi szinten is a pártok domináns szerepével szembesü-

lünk, az egyre növekvő női szerepvállalást leginkább a pártosodás megjelenése korlátozza.

A pártrendszer változásának két kritikus jellemzője a pártrendszer korai konszolidációja, sőt befagyása (Ágh, 2002), illetve a pártrendszer koncentrációja. A korai konszolidáció a rendszer merevségét és zártságát eredményezte, vagyis a rendszerváltó elitszoptok hatalmának megszilárdulását: egészen a 2010-es választásokig nem jelent meg jelentős új politikai csoportosulás a politikai arénában, sőt inkább a régi szereplők eltűnése, a kisebb pártok felörlődése volt a jellemző. A konszolidáció együtt járt a pártrendszer koncentrációjával, a kétpártiság felé való elmozdulással. A zártság a pártok jelöltállítási stratégiáját is érintette, hiszen a függetlenek és a kisebb pártok eltűnésével csökkent a jelöltek száma, ami korlátozta a női jelöltek lehetőségeit is. A nagy pártok pedig kihasználva vezető szerepüket egyre kisebb (és így könnyebben kontrollálható) jelöltcsoporttal dolgoztak, akiket a választási rendszer több ágán is indítottak (Sebestyén, 2003).

A pártrendszer változásával párhuzamosan az egyes pártokban centralizációs tendencia érvényesült, ami szintén nem kedvezett a női jelöltek megjelenésének, hiszen a pártelit szűk csoportjának kezébe helyezte a szelekciós és deszelekciós mechanizmusok működtetését. Érdekes jelenség, hogy a fejlett nyugat-európai demokráciákhoz képest éppen fordított hatása van a centralizációnak: míg ott előrelendítheti a modernebb társadalomfelfogást, adott esetben a női esélyegyenlőséget (Matland–Studlar, 2006), nálunk visszahúz, valójában a hierarchia belső harcai tükröződnek a jelöltállításban.

A centralizáció a pártfejlődés során eltérő mértékben jellemzi a pártokat: a Fideszben egyértelműen erősödő centralizációt figyelhetünk meg, a pártvezetés dominanciája mellett. A párt soraiban megjelenő női politikusok olyan pártpolitikusok, akik között bár létezik formális együttműködés (Női Tagozat), politikailag releváns témában még nem volt összefogás⁴. Jelölési helyeket tekintve is azt látjuk, hogy a jobboldali politikusnők inkább a választási rendszer arányos ágán jelennek meg és nyernek mandátumot, ami jelzi a pártközponttól való függőségüket és az egyéni politikai tőke hiányát is (Ilonszki–Várnagy, 2007). A szocialista pártban viszont már korán megjelentek az erős női politikusok, akik a jelöltállítási folyamatban is érvényesíteni tudták akaratukat. Erre utal az is, hogy a párt női jelöltjei sikeresen szerepeltek a választási rendszer egyéni ágán is. A párt 2010-es választási szereplése viszont már egyértelműen a nőket érintette hátrányosan, ami rávilágít arra, hogy a pártokon belüli érdekellentétek és harcok mindig felülírják a pártok elköteleződését az esélyegyenlőség iránt. A helyzetet jól illusztrálja, hogy 2006-ban az országos lista első 40 helyén 6 nő volt és 9 területi listán szerepelt az első három hely valamelyikén nő, 2010-ben már csak 3 nő volt az országos lista első negyven pozíciója valamelyikén, és csak 3 területi listán jelent meg női jelölt az első három hely egyikén. A nagy pártok mellett a kis és/vagy új pártok lehetnének a női

jelenlét erősítésének támogatói, de a számok nem igazolják ezt a várakozást: a kisebb pártoknál sem találunk kiemelten sok női jelöltet és az új pártok közül is csak az LMP próbálja kiaknázni a női politikusok megjelenítéséből adódó lehetőségeket.

A pártok azonban nemcsak az országos szinten dominálják a női képviselet megjelenését: a polgármesteri választások vizsgálata során a női jelenlét meghatározó elemének a függetlenség bizonyult. Pártszínekben kevés női politikus nyert polgármesteri mandátumot, így a pártok domináns megjelenésével az erőforrásokban gazdag területeken alacsony maradt a női képviselet aránya. Helyi szinten markánsan tetten érhető a pártok jelöltállítási stratégiájának különbsége is, hiszen a Fidesz színeiben sokkal kevesebb női polgármesterrel találkozunk, mint szocialista színekben. Ez a különbség valószínűleg magyarázható az eltérő pártfejlődési utakkal, hiszen míg a szocialista párt jól kiépült helyi struktúrát örökölt, ahol a női politikusoknak is volt esélyük egyfajta politikai tőke kiépítésére, addig a Fideszben a felülről lefelé való építkezés volt a jellemző, azaz a hagyományosan férfiak által dominált pártközpont felől indult el a helyi pártszervezetek kiépítése, ami részben a polgármesteri pozíciók elfoglalását jelentette (Várnagy, 2012).

Bár mostani írásunkban nem érintettük, rövid megjegyzésként ide kíváncsodik, hogy az európai szintéren szintén kimutatható a pártok meghatározó szerepe a jelöltállítási stratégiában, ami a nemzeti szinthez hasonló mintázatot követ. A női jelöltek és megválasztott képviselők magasabb aránya azonban arra enged következtetni, hogy a formális és az informális szabályok egyaránt a női jelenlétnek kedveznek: a listás választások megkönnyítik a női jelöltek szerepeltetését, míg az európai normáknak való megfelelés esélyes helyeket is kinyit a nők előtt. A megválasztott képviselők jellemzőinek vizsgálata illetve az EP-ből kiesett vagy kilépő politikusnők karrierjének továbbkövetése jelzik, hogy ez az európai hatás nem gyűrűzik át az országos rendszerbe, hiszen az európai szintéren sikeres nők inkább egy európai politikai profil kiépítésére törekszenek és európai karrierjük nem konvertálható nemzeti sikerre. A jelenség ilyen értelemben tehát elszigetelten „európai” marad, és nincs vagy csak kevés hatással van a női képviselet alakulására a nemzeti politikában. Európai szinten érvényesülnek a közösségi normák és elvárások és így valóban több női jelölt jelenik meg és szerez mandátumot az EP-választásokon, mint az országgyűlési választásokon. A női képviselők politikai jellemzőik alapján férfi társaikhoz képest kevésbé kötődnek a nemzeti politikai szinthez. A 2009-es választások jelzik, hogy a pártok értékelik az európai uniós politikai tőke kialakítását és megjelenik egyfajta folytonosság a rendszerben (Várnagy, 2010), az azonban kérdéses, hogy ez eseti vagy maradandó jellemzője-e az európai parlamenti jelöltállításnak.

A helyi, az országos és az európai szint összekapcsolása tehát új tanulsággal szolgál: míg az európai tapasztalat nem konvertálható igazán nemzeti

szintre, addig a helyi politika fontos tőkkét jelenthet egy pártkarrier során, azonban a pártok már a helyi választások során őrzik a pártok kapuját, és megszürik a jelentkezőket. A női üveglafon így a pártokkal együtt jelenik meg a rendszerben mind lent, mind fent. A hazai helyzet mozdulatlansága és alapvető szürkésége – az egyre színesebb – mind politikai mind politikatudományi értelemben egyre színesebb világ – kontrasztja egy újabb terület, ahol az eltérések, és a lemaradás okai feltárásra várnak.

JEGYZETEK

- ¹ Ezúton szeretnénk megköszönni a cikk két névtelen bírálójának a figyelmét, amit munkánkra fordítottak. Igyekeztünk figyelembe venni konkrét megjegyzéseiket és javasolataikat.
- ² Az írás kutatási hátterét az OTKA K 106220 sz. pályázat jelentette, amiért itt mondunk köszönetet.
- ³ A felmérés adatai megtekinthetők a Medián honlapján, a <http://www.median.hu/object.732bbb2b-124e-477e-a649-33e2d80f28f6.ivy> címen.
- ⁴ Kivételt jelent ez alól a 2012 őszén a „családon belüli erőszak” ügye, amelynek kapcsán a női képviselők szoros együttműködése volt tapasztalható.

IRODALOM

- Ágh Attila (2002): *Demokratizálás és európaizálás: a korai konszolidáció keservei Magyarországon*. Budapest, Villányi Úti Konferenciaközpont és Szabadegyetem Alapítvány.
- Antic, Milica Gaber–Lokar, Sonja (2006): The Balkans: From Total Rejection to Gradual Acceptance of Gender Quotas. In: Drude Dahlerup (ed.): *Women, Quotas, and Politics*, London, Routledge, 138–160.
- Bandi Zsuzsa (2007): A nők a helyi politikában a rendszerváltás után. In: Palasik Mária (szerk.): *Nők és a politikum*. Budapest, Napvilág Kiadó, 345–394
- Bódi Ferenc–Fekete Attila (2006): A helyi települési önkormányzatok érdekérvényesítése a nagypolitika erőterében. In: Bóhm Antal (szerk.): *A helyi hatalom és az önkormányzati választások Magyarországon 1990–2002*. Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete, 120–145.
- B. Kelemen Ida (2010): Női képviselők – női képviselet? *Politikatudományi Szemle*, XIX, 3: 83–103.
- B. Kelemen Ida (2008): Cherchez la femme! In: Ilonszki Gabriella (szerk.): *Amatőr és hivatásos politikusok. Képviselők Magyarországon III*. Új Mandátum Kiadó, Budapest, 67–94.
- Caul, Miki (1999): Women’s Representation in Parliament: The Role of Political Parties. *Party Politics* 1999 (5): 79–98.
- Caul, Miki (2001): Political Parties and the Adoption of Candidate Gender Quotas: a Cross-National Analysis. *The Journal of Politics*, 63 (4): 1214–1229.
- Campbell, Rosie–Childs, Sarah–Lovenduski, Joni (2009): Do Women Need Women Representatives? *British Journal of Political Science*, 40, 171–194.

- Celis, Karen–Childs, Sarah–Kantola, Johanna–Krook, Mona Lena (2008): Rethinking Women’s Substantive Representation. *Representation*, 44: 99–110.
- Celis, Karen (2006): Substantive Representation of Women and the Impact of Descriptive Representation. Case: The Belgian Lower House 1900–1979. *Journal of Women, Politics and Policy*, 28 (2): 85–114.
- Childs, Sarah–Krook, Mona Lena (2009): Analysing Women’s Substantive Representation: From Critical Mass to Critical Actors. *Government and Opposition*, 44 (2): 125–145.
- Dahlerup, Drude (ed.) (2006): *Women, Quotas, and Politics*. London, Routledge.
- Dahlerup, Drude (1988): From a Small to a Large Minority: Women in Scandinavian Politics. *Scandinavian Political Studies*, 11 (4): 275–289.
- Dubrow, Joshua Kjerulf (2010): The importance of party ideology: Explaining parliamentary support for political party gender quotas in Eastern Europe. *Party Politics*, 17 (5): 561–579.
- European Parliament, Directorate General Internal Policies of the Union (2008): Electoral Gender Quota Systems and their Implementation in Europe. Letöltve: <http://www.europarl.europa.eu/document/activities/cont/200903/20090310ATT51390/20090310ATT51390EN.pdf>, 2012. július 20.
- Farkas E. János–Vajda Ágnes (1991): Az 1990-es parlamenti választások képviselőjelöltjeinek társadalmi jellemzői. In: Kurtán Sándor–Sándor Péter–Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 1991*. Budapest, DKMK, 87–99.
- Fink-Hafner, Danica (2011): Slovenia. In: *European Journal of Political Research*, Yearbook 2010., 50, 1130–1138.
- Funk, Nanette–Magda Mueller (eds.) (1993): *Gender Politics and Post-Communism. Reflections from Eastern Europe and the Former Soviet Union*. New York–London, Routledge.
- Ilonszki Gabriella–B. Kelemen Ida–Széles Zsuzsanna (2003): Fordulóponton. Képviselők 1998–2002. Budapest, Peace Institute Ljubljana.
- Ilonszki Gabriella–Várnagy Réka (2007): Vegyes választási rendszer és női képviselet. *Politikatudományi Szemle*, XVI, 1: 93–109. old.
- Ilonszki Gabriella (2009): Képviselők és képviselet Magyarországon a 19. és 20. században. Budapest, Akadémia Kiadó.
- Ilonszki Gabriella–Kurtán Sándor (2012): Látszat és valóság. A 2010-ben megválasztott parlamenti képviselők arculata. In: Enyedi Zsolt–Szabó Andrea–Tardos R. (szerk.): *Új képlet. A 2010-es választások Magyarországon*. Budapest, DKMKA, 95–122.
- Jenson, Jane (1982): The Modern Women’s Movement in Italy, France and Great Britain: Differences in Life Cycles. *Comparative Social Research*, 1982 (5): 200–225.
- Koning, Edward A. (2009): Women for women’s sake: Assessing symbolic and substantive effects of descriptive representation in the Netherlands. *Acta Politica* (44): 171–191.
- Korolczuk, Elzbieta–Steven Saxonberg (2011): „The happy slave” takes to the streets: the strategies for women’s mobilizations in Poland and Czech Republic after 1989. ECPR Gender Standing Group Conference, Budapest, CEU 2011, January.
- Magyar Monika, (2010): The Expanded Story of the Hungarian Quota Proposals of 2007. Actors, Relations, Perceptions and Motivations MA dissertation, CEU.
- Matland, Richard E.–Studlar, Donley T. (1996): The Contagion of Women Candidates in Single –

- Member District and Proportional Representation Systems: Canada and Norway. *Journal of Politics*, 58 (3): 707–733.
- Matland, Richard E. (1998): Women’s Representation in National Legislatures: Developed and Developing countries. *Legislative Studies Quarterly* 23 (1): 109–125.
- Matland, Richard E.–Kathleen A. Montgomery (eds.) (2003): *Women’s access to political power in post-communist Europe*. Oxford University Press.
- Matteo Diaz, Mercedes (2005): *Representing Women? Female Legislators in West European Parliaments*. ECPR Monographs Series.
- Millard, Frances–Marina Popescu–Gabor Toka (2011): *Impatient for Gender Parity in Parliaments but Bothered by Mandatory Quotas? Consider Preference Voting*. Kézirat.
- Murray, Rainbow (2008): The power of sex and incumbency. *Party Politics*, 14 (5): 539–554.
- Norris, Pippa (1997): *Passages to Power*. Cambridge University Press, Cambridge, UK
- Norris, Pippa (2006) The Impact of Electoral Reform on Women’s Representation. *Acta Politica*, 41 (2): 197–213.
- Papp Zsófia (2008): A nemek esélyegyenlőségének problémája, ahogy a képviselők látják. In: Ilonszki G.–Hámor Sz.–Papp Zs.–Juhász. B.–Sáfrány R.: *A női kvóta Magyarországon. A 2007-es év vitája a politikai esélyegyenlőségről*. Budapest, Szociális és Munkügyi Minisztérium, 51–78.
- Phillips, Anne (1995): *The Politics of Presence*. Oxford, Clarendon Press.
- Pitkin, Hannah (1967) *The Concept of Representation*. Berkeley, University of California Press.
- Sebestyén, István (2003): Országgyűlési választások: pártok, stratégiák, képviselőjelöltek és mandátumok. In: Kurtán Sándor–Sándor Péter–Vass L. ászlő (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 2003*. Budapest, DKMKKA, 1100–1146.
- Śledzińska-Simon, Anna–Bodnar, Adam (2011): *Gender Electoral Quotas and Constitutional Challenges: The Polish Case*. ECPR Gender Standing Group Conference, Budapest, CEU 2011. January.
- Schlesinger, Joseph (1991, eredetiben 1966): *Political parties and the winning of office*. Ann Arbor, The University of Michigan Press.
- Szegvári Péter (2006): *Helyi érdekek és helyi képviselet*. (Szabad-e a helyi önkormányzatokat önálló hatalmi ágnek minősíteni?) In: Fűrész Klára–Kukorelli István (szerk.): *Ünnepi kötet Schmidt Péter egyetemi tanár 80. születésnapja tiszteletére*. Rejtjel Kiadó. Budapest, 357–372.
- Szoboszlai György (2007): A kormányzó pártok sikere és kudarca: a parlamenti és önkormányzati választások 2006-ban. In: Sándor Péter–Vass László–Tolnai Ágnes (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 2006-ról*. Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány, Budapest.
- Várnagy Réka (2008): Az országgyűlési képviselők helyi beágyazottsága. In: Ilonszki Gabriella (szerk.): *Amatőr és hivatásos politikusok. Képviselők Magyarországon II*. Budapest: Új Mandátum Kiadó, 43–67.
- Várnagy Réka (2010): Jelöltállítás a 2009-es európai parlamenti választásokon. *Politikatudományi Szemle*, 2010/4: 9–24.
- Várnagy Réka (2012): *Polgármesterek a Magyar Országgyűlésben*. Ad Librum Kft, Budapest.